

γ.) Τέλος δὲ δὲν πρέπει καὶ τοῦτο νὰ παρίδωμεν ὅτι τὸ στάδιον τῆς Ἐφαρμογῆς παρέχει ἀφθονοὺν καὶ κατάλληλον ὕλην διὰ τὰς γραπτὰς τῶν μαθητῶν ἐργασίας. Σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἀσκήσεις τῆς Ἐφαρμογῆς δύνανται νὰ γίνωσι γραπτῶς, πολλαὶ μάλιστα ὀφείλουσι πάντως γραπτῶς νὰ γίνωσιν (ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς π.χ. καὶ τοῖς Γλωσσικοῖς), ἄλλοτε δ' ἢ γραπτὴ ἐπεξεργασία εἶναι προτιμότερα τῆς προφορικῆς, διότι ἡ προφορικὴ κωλύει τὴν πρόοδον τῆς ἐργασίας, οὕτω δ' ἐπιδραῖ ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν. Οὕτω π.χ. αἱ συστηματικαὶ περιγραφαὶ ἐν τε τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ τῇ Φυσιολογίᾳ θὰ ἐπεβράδυνον πολὺ τὴν διδασκαλίαν, ἐὰν ἐγίνοντο προφορικῶς. Διὰ τοῦτο χρησιμοποιοῦμεν αὐτὰς μᾶλλον ὡς θέματα πρὸς σιωπηλὴν ἐνασχόλησιν. Ἐν γένει δ' ἐὰν ὁ διδασκαλὸς γνωρίζῃ νὰ ἐπωφεληθῆται καταλλήλως τὴν Ἐφαρμογὴν ἐν ταῖς γραπταῖς τῶν μαθητῶν ἐργασίαις, τὸ μὲν προχωρεῖ ταχύτερον ἐν τῇ προφορικῇ διδασκαλίᾳ, τὸ δ' οὐδέποτε στερεῖται καταλλήλου ὕλης διὰ τὴν σιωπηλὴν τῶν μαθητῶν ἐνασχόλησιν.

δ. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΕΙΔΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΤΑΔΙΩΝ ΚΑΙ Η ΜΕΘΟΔΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ.

1. Ὑπολείπεται πλέον νὰ παντήσωμεν εἰς τὴν σπουδαίαν ἐρώτησιν : τίνα ὕλην πρέπει νὰ ἐπεξεργαζώμεθ' ἐν τῇ διδασκαλίᾳ κατὰ τὰ πέντε Εἰδολογικὰ στάδια ; Θὰ ἐφαρμόζωμεν ταῦτ' εἰς πᾶν τμήμα τῆς Ἱστορίας, εἰς πᾶσαν κοιλάδα, εἰς πᾶν ζῶον, εἰς πᾶν φυτόν, εἰς πᾶσαν ἀριθμητικὴν πρᾶξιν ἢ ὑπάρχει ὠρισμένη ὕλη, ἣν ἐπεξεργαζόμεθα κατὰ ταῦτα καὶ ἄλλη, ἐν ἣ δὲν δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ εἰδολογικὰ στάδια ;

Γνωρίζομεν ἤδη ὅτι γενικὰς ἐννοίας, κανόνας καὶ νόμους δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν μόνον, ἀφοῦ ἐπεξεργασθῶμεν πολλὰς ὁμοίας συγκεκριμένους περιπτώσεις. Διὰ τοῦτο, ἐὰν πραγματεύωμαι κατὰ τὸ πρῶτον ἢ δεύτερον σχολικὸν ἔτος, τὴν αἴγα, ὡς πρῶτον ἀντιπρόσωπον τῶν μηρυκαστικῶν, δὲν δύναμαι ἀκόμη νὰ ἐξαγάγω τὴν ἐννοιαν τοῦ μηρυκαστικοῦ. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὅταν οἱ μαθηταὶ μανθάνωσι τὸν κύνα, ὡς πρῶτον ἀρπακτικόν, τὴν μηλέαν, ὡς τὸ πρῶτον ὀπωροφόρον δένδρον, τὴν πίτυν, ὡς τὸ πρῶτον κωνοφόρον, καὶ ἐν τῇ συμπεριφορᾷ τοῦ μικροῦ κορασίου (ἐν τῷ γνωστῷ παραμυθίῳ, τοῖς ταλήροις) εὐρίσκωσι τὸ πρῶτον παράδειγμα τῆς εὐμενείας ἢ ἀγάπης. Δεῖπνουν ἀπὸ τοῦ μαθητᾶς αἱ μερικαὶ περιπτώσεις πρὸς ἐξαγωγήν τῶν γενικῶν : ἀρπακτικά, ὀπωροφόρα, κωνοφόρα, καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου : ἐὰν ἔχῃς πολλὰ δίδε πολλά, ἐὰν ἔχῃς ὀλίγα δίδε ὀλίγα, ἀλλὰ μὲ ἀγάθην καρδίαν.

Τὸ μόνον, ὅπερ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Συνδέσεως καὶ τοῦ Συστήματος, εἶναι νὰρχίσωμεν ἀποτελοῦντες οἰκογενείας καὶ σειρὰς καὶ νὰ ἐξάγωμεν ἀτομικὰς ἐννοίας. Οἰκογενείας δ' ὅμως καὶ σειρὰς ἀρχόμεθ' ἀποτελοῦντες μόνον, ὅταν γνωρίζωσιν οἱ μαθηταὶ τοῦλάχιστον δύο στενῶς συγγενῆ ἀντικείμενα, ὥστε νὰ δυνάμεθα δι' ἐκάστην οἰκογένειαν ἢ σειρὰν, νὰναφέρωμεν δύο συγγενεῖς ἀντιπρόσωπους ἢ διὰ δύο συγγενεῖς οἰκογενείας ἀνὰ ἐν' ἀντιπρόσωπον. Δὲν θὰ εἶχε π. χ. λόγον νὰ λέγωσιν ἀπλῶς οἱ μαθηταὶ : γνωρίζομεν νῦν ἐν ἀρπακτικὸν ζῷον, τὸν κύνα ἢ γνωρίζομεν ἐν κωνοφόρον δένδρον, τὴν πίτυν. Ὅταν δ' ὅμως οἱ μαθηταὶ διδάχθῃσι καὶ ἄλλα συγγενῆ ζῷα, φυτὰ κ.λ. τότε δυνάμεθα κάλλιστα νὰπατῶμεν παρ' αὐτῶν νὰ διατάττωσι ταῦτα ὡδὲ πως : γνωρίζομεν δύο ἀρπακτικά, τὸν κύνα καὶ τὴν γαλῆν· γνωρίζομεν δύο κωνοκαστικά, τὴν αἶγα καὶ τὸ πρόβατον· γνωρίζομεν δύο κωνοφόρα, τὴν πίτυν καὶ τὴν κυπάρισσον, γνωρίζομεν ἐν ἀρπακτικὸν ζῷον τὸν κύνα καὶ ἐν κωνοκαστικὸν τὴν αἶγα κ.λ. κ.λ.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς ἀτομικὰς ἐννοίας, πρέπει νὰ ἐξάγωμεν ταύτας ἐν τῇ Ἱστορίᾳ καὶ τῇ Γεωγραφίᾳ μόνον τῶν μέσων καὶ τῶν ἀνωτέρων τάξεων. Ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσι πρέπει νὰ παραιτηθῶμεν τούτων διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, διότι δὲν δύνανται ἀκόμη οἱ μαθηταὶ τῶν τάξεων τούτων νὰ διακρίνωσι τὸ οὐσιῶδες τοῦ ἐπουσιώδους.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγεται ὅτι ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσιν ὀφείλομεν πολλάκις νὰ παραλείπωμεν τὸ τρίτον καὶ τὸ τέταρτον στάδιον, καὶ δὴ τότε, ὅταν δὲν γνωρίζωσιν οἱ μαθηταὶ πλείον' ἀντικείμεν' ἀνήκοντα εἰς τὴν αὐτὴν ἢ εἰς συγγενεῖς ομάδας. Ἐν ταῖς περιπτώσεσι ταύταις χρησιμοποιοῦμεν μόνον τὸ πρῶτον, δεῦτερον, πολλάκις δὲ καὶ τὸ πέμπτον *Εἰδολογικὸν στάδιον* (*).

(*) Πρὸς κ.λ. δὲ σα σχετικά πρὸς ταῦτα τε καὶ τὰ ἀμέσως ἐπόμενα λέγει ὁ Adolf Matthias ἐν τῇ Πρακτικῇ Παιδαγωγικῇ αὐτοῦ. Τούτους λόγους τοῦ ἐπιφανοῦς παιδαγωγικοῦ μεταφέρομεν ἐνταῦθα τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον οὗτος δὲν εἶναι Ἐρβαρτιανὸς καὶ δυνάμεθ' οὕτω νὰ ἴδωμεν τί φρονεῖ καὶ ἄλλης σχολῆς παιδαγωγὸς περὶ τε τῶν εἰδολογικῶν σταδίων, ἅτιν' ἀνήκουσι κυρίως εἰς τοὺς Ἐρβαρτιανούς, καὶ περὶ τῶν παιδαγωγικῶν ἐργασιῶν τῶν Ἐρβαρτιανῶν ἐν γενεῖ. « Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν Εἰδολογικῶν σταδίων πρέπει νὰ περιορισθῇ, λαμβανομένης πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τῆς ἡλικίας τῶν μαθητῶν· εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις πρέπει νὰ προβαίνωμεν μετὰ προσοχῆς εἰς τὴν ἐξαγωγήν ἀφηρημένων ἐννοιῶν, διότι οἱ μαθηταὶ εἶναι πολὺ ἄωροι ἐτι διὰ τὴν φιλοσοφικὴν τέχνην. Καὶ μεγαλύτεροι μαθηταὶ δὲν δύνανται πολλάκις νὰ ἐξαγάγωσι μόνον τὸ ἀφηρημένον καὶ γενικόν· διότι αἱ περὶ ξένων γλωσσῶν π.χ. καὶ τῆς Ἱστορίας γνῶσις αὐτῶν δὲν εἶναι ἀρκούντως εὐρεία, ὥστε νὰ εὐρεθῶσι γενικαὶ προτάσεις ἀναμφισβητήτου κύρους καὶ ἀσφαλείας. Διὰ τοῦτο πλείστακις ἀρκούμεθα σχηματίζοντες οἰκογενείας ἢ

2. Ἄλλὰ καὶ περὶ τῶν ἀνωτέρων τάξεων προκειμένου, γνωρίζομεν περιπτώσεις, καθ' ἃς ὕλην τινὰ δὲν ἐπεξεργαζόμεθα κατὰ πάντα τὰ εἰδολογικὰ στάδια. Ἀνωτέρω, προκειμένου περὶ τῆς ἐφαρμογῆς ἐν τοῖς Μαθηματικοῖς, Φρονηματιστικοῖς καὶ Φυσιογνωστικοῖς, ἐλέγομεν ὅτι ἐν τῷ πέμπτῳ σταδίῳ παρέχομεν πολλάκις εἰς τοὺς μαθητὰς νέον, ὅταν τοῦτο εἶναι συγγενέστατον πρὸς τὸ ἤδη γνωστόν· κατ' ἀκολουθίαν ἀνάγκη προπαρασκευῆς ἐνταῦθα δὲν ὑπάρχει, διότι οὐδεμίαν δυσκολίαν εὕρισκει ὁ μαθητὴς εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ νέου ἕνεκα τῆς προηγηθείσης διδασκαλίας· ἀλλὰ καὶ ἀφαιρέσεως δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη, διότι τὸ γενικόν, εἰς ὃ ἀνήκει ἡ νῦν ἐξεταζομένη μερική περίπτωση, ἐξήχθη ἤδη, ὅτ' ἐξητάζομεν τ' ἄλλα συγγενῆ ἀντικείμενα. Οὕτω π.χ. συμβαίνει, ὅταν, ἀφοῦ ἐξητάσαμεν ἀντιπροσώπους τινὰς τῶν ᾠδικῶν πτηνῶν καὶ ἐξηγάγομεν τὰς ἐννοίας, ᾠδικά, κοκκοφάγα, ἐντομοφάγα, ἀπαιτῶμεν παρὰ τῶν μαθητῶν τὰ περιγράψοισιν αὐτοτελῶς ἐν τῷ πέμπτῳ σταδίῳ, σπίζαν τὴν κοινήν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὑπάρχουσι συγγενεῖς παραστάσεις, αἵτινες δύνανται καὶ εὐκόλως νᾶναπλασθῶσι, πρὸς δ' ἡ σχετικὴ ἐννοία ἔχει ἤδη ἐκ τῶν προτέρων ἐξαχθῆ. Διὰ τοῦτο παραλείπομεν ἐνταῦθα τὴν Ἀνάλυσιν, τὴν Σύνδεσιν καὶ τὸ Σύστημα. Τὸ νέον ἀντικείμενον ἐξετάζεται μόνον ἐν τῇ

σειρᾷ, αἵτινες περιέχουσι μὲν τὰς προκειμένας πρὸς ἐξαγωγήν γενικῶν ἐννοιῶν, δὲν εἶναι δ' ὁμοῦς ἀκόμη γενικαὶ ἐννοιαί. Ἀρκετὸν δ' εἶναι, ἐὰν τὸ μὲν ὀδηγῶμεν τὸν μαθητὴν ἐκάστοτε ἀναλόγως τῆς ἀντιληπτικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, νὰ βίπτῃ, ὁρμώμενος ἐκ τῶν καταλλήλων ἀθροισθέντων γεγονότων καὶ παραδειγμάτων, βλέμμα εἰς τὸν κόσμον φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐννοιῶν, περὶ ἃς, ἀδεξιότητος τῆς ὀριμότητος αὐτοῦ, δύναται νὰ καταστῇ ἐντριβέστερος, τὸ δ' ἐξαίρωμεν χαρακτηριστικὰ τινὰ σημεῖα, ἅτινα σιγῶντων ἐν τῇ φυσιογνωστικῇ, ἱστορικῇ καὶ τῇ γεωγραφικῇ διδασκαλίᾳ, καὶ τέλος ἐν τοῖς γλωσσικοῖς παραθέτωμεν καὶ συγκρίνωμεν συγγενῆ τινὰ γλωσσικὰ φαινόμενα. Οὕτω φέρομεν ἐπαρκῶς εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μαθητῶν τὸ οὐσιώδες, σπουδαῖον, καὶ γενικόν κέντρον ἔχον ὑπὸ τὸν τύπον τῆς ἐποπτείας καὶ καταλείπομεν μεθ' ὑπομονῆς εἰς τὸ μέλλον τὴν εἰς γενικὰς ἐννοίας τελειοποίησιν τοῦτου. Ἐκ πάντων δὲ τούτων προκύπτει ἀφ' ἑαυτοῦ νέος περιορισμός : Πλειστάκις χρησιμοποιοῦμεν μόνον δύο ἢ τρία στάδια παραλείπομεν δὲ τὰ λοιπὰ, διότι ἄλλως θὰ ἐξήγομέν τι βεβιασμένον, ὅπερ οὐδεμίαν πρακτικὴν σημασίαν θὰ εἶχεν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐξάγεται ἐκ τῶν προειρημένων ὅτι δὲν δικαιούμεθα νᾶντιπαρέρχωμεθα πρὸ τῆς ἐργασίας τῶν Ἐρθευτικῶν μετ' ἀλαζονικοῦ σκώματος καὶ ὑπερηφάνου καταφρονήσεως. Βεβαίως ἐκεῖνος, ὅστις θεωρεῖ ἑαυτὸν ἐκ γενετῆς προφήτην, ὅστις οὐδέποτε ἔδοκίμασεν ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀμφιβολίαν, μὴ τοῦτο, ὅπερ πράττει, δὲν εἶναι τὸ ὀρθόν, ἐκείνος, ὅστις νομίζει ὅτι ἡ παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη οὐδὲν ἔχει νὰ τὸν διδάξῃ, δύναται νὰ τιμωρῇ τὰς ἀπατείας ταύτας διὰ περιφρονήσεως. Ἐκεῖνος δ' ἔμως, ὅστις ἔχει τὴν συνείδησιν, ὅτι δὲν εἶναι ἀκόμη τέλειος, ἃς διδαχθῆ καὶ ἃς ἐνστερνισθῆ τὴν περὶ τῶν εἰδολογικῶν σταδίων διδασκαλίαν. Ἐκ τούτων δὲν θὰ γίνῃ οὔτε ἡλιθιώτερος, οὔτε χείρων ἑαυτοῦ». Adolf Matthias, Praktische Pädagogik ἐν Handbuch der Erz. Unterrichtslehre τόμος Β' ἐν σελ. 130—131. (Σ.Μ.)

Ἐφαρμογῇ συγγενῶν ἀντικειμένων, διότι τὸ γενικόν, εἰς ὃ ἀνήκει, ἔχει ἤδη ἐξαχθῆ.

Οὕτω δὲ πράττομεν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ ὁμοίᾳ περιπτώσει. Πάντως δ' ὅμως ὑπάρχουσιν ἐξαιρέσεις τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος, αἵτινες καὶ ὑπεδηλώθησαν ἤδη ἄνωτέρω. Οὕτω π.χ. ἡ ἔννοια πτηνῶν δύναται νὰ ἐξαχθῆ ἤδη εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξετασθέντων ἤδη ἀντιπροσώπων αὐτῆς, τῶν ἐν τῇ πατρίδι τοῦ μαθητοῦ εὐρισκομένων· οἱ μαθηταὶ δ' ὅμως θεωροῦσιν ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ πτηνοῦ γνῶρισμα καὶ τὴν πτησιν. Ἐν τινι ἄνωτέρᾳ τάξει, (καθ' ἡμᾶς τῇ ἕκτῃ, ἐνθα διδάσκεται καὶ ἡ Γεωγραφία τῆς Ἀφρικῆς) ὁ παῖς μαθητὴν καὶ τὴν στρουθοκάμηλον, ἴτοι ἀντιπρόσωπον τῶν πτηνῶν, ὅστις δὲν δύναται νὰ πετιᾷ. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι ἀνάγκη νὰ συγκρίνῃ ὁ διδάσκαλος τὴν ἤδη ἐξαχθεῖσαν ἔννοιαν τοῦ πτηνοῦ πρὸς τὸν νέον ἀντιπρόσωπον αὐτῆς, τὴν στρουθοκάμηλον· ἐκ τῆς συγκρίσεως δὲ ταύτης καταφαίνεται ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ πτηνοῦ, ὅπως ἔχουσι ταύτην νῦν οἱ μαθηταί, εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον εὐρεία, διότι περιέχει γνῶρισμα, ἅτινα ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν εἶναι κοινὰ πάντων τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς, ἀλλὰ μόνον ἐνίων. Διὰ τοῦτο ἀποβάλλομεν τὰ γνῶρισμα ταῦτα καὶ διορθοῦμεν τὴν ἔννοιαν τῶν μαθητῶν. Ἡ διόρθωσις αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς τρίτον καὶ τέταρτον στάδιον, διότι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ καθορισμοῦ γενικοῦ. Διὰ τοῦτο ἐπεξεργαζόμεθα τὴν στρουθοκάμηλον καθ' ὅλα τὰ εἰδολογικὰ στάδια, καίτοι ἐξήχθη ἤδη ἡ σχετικὴ γενικὴ ἔννοια, διότι ὁ νῦν παρουσιαζόμενος νέος ἀντιπρόσωπος συντελεῖ εἰς τὴν διόρθωσιν τῆς ἔννομίας ταύτης.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπεξεργάζομαι κατὰ τὸ ἕκτον σχολικὸν ἔτος τὰ μηρυκαστικὰ ἀπαξ ἔτι καθ' ὅλα τὰ εἰδολογικὰ στάδια, καίτοι ἡ ἔννοια αὕτη ἐξήχθη ἤδη ἐν τινι τῶν κατωτέρων τάξεων. Κατὰ τὸ ἕκτον δηλ. σχολικὸν ἔτος ἐξετάζομεν ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν τροφήν τῶν ζώων τούτων, τοὺς ἀναλόγους πρὸς ταύτην ὀδόντας καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ στομάχου, οὕτω δὲ συμπληροῦμεν τὴν ἤδη ἐξαχθεῖσαν ἔννοιαν, προσθέτοντες εἰς ταύτην καὶ τὰ νέα ταῦτα κοινὰ γνῶρισμα, ὅπερ πάλιν μόνον διὰ τῆς ἀφαιρέσεως κατορθοῦται.

Τὸ ἰδιάζον τῆς νέας ταύτης περιπτώσεως εἶναι ὅτι ἡ ἔννοια, εἰς ἣν τὸ νέον ἀνήκει, εἶχε μὲν ἤδη ἐξαχθῆ, ἐπὶ τῇ βάσει δ' ὅμως τῆς νέας ἐποπτείας, ἣν προσεκτήσατο ὁ μαθητής, πρέπει νὰ διορθωθῆ ἢ συμπληρωθῆ. Τὸ συγκεκριμένον δηλ. νέον περιέχει καὶ ἀφηρημένον νέον, καίτοι ἡ σχετικὴ ἔννοια ἐξήχθη ἤδη πρότερον. Μόνον, εἰ μὴ συμβαίνοι τοῦτο, εἰάν ἄρ' ἡ νέα μερικὴ περίπτωσις μὴ παρέχη καὶ γενικόν, ἀφηρημένον νέον, ἐπεξεργαζόμεθα τὸ νέον ἀντικείμενον ἐν τῷ

σταδίῳ τῆς Ἐφαρμογῆς ἄλλου ὁμοίου, πρότερον ἐξετασθέντος ἀντικειμένου.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα γενικῶς νὰ εἴπωμεν: Ἐν ταῖς ἀνωτέραις τάξεσι παραλείπομεν τὴν ἐξαγωγήν γενικῶν ἐννοιῶν καὶ νόμων, ὅταν αἱ ἐννοιαὶ καὶ οἱ νόμοι, εἰς οἷς τὸ νέον ἀντικείμενον ἀνήκει, ἐξήχθησαν ἤδη ὀριστικῶς, ὅταν ὅρα τὸ νέον ἀντικείμενον οὐδὲν ἀφηρημένον νέον περιέχῃ. Ὄταν τὸ γενικὸν ἔχη ἐξαχθῆ ἤδη ὀριστικῶς, καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ διορθωθῆ ἢ συμπληρωθῆ διὰ τῆς νέας ἐποπτείας, παραλείπεται τὸ I, III καὶ IV στάδιον, ἢ δ' ἐπεξεργασία περιορίζεται εἰς σαφῆ παράστασιν καὶ διασάφησιν τοῦ συγκεκριμένου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἤδη ἐξαχθέντος γενικοῦ, τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν νόμων· ἢ ἐπεξεργασία ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι, ὅπως ἤδη ἐδηλώθη, μεθοδικῆ ἀσκήσις γιγνομένη ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ἐφαρμογῆς ἄλλου συγγενοῦς ἀντικειμένου.

Ἐξαίρεσιν τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος ἀποτελεῖ ἡ ἐξαγωγή ἀτομικῶν ἐννοιῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Γεωγραφίας. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οὐδὲν στάδιον δυνάμεθα νὰ παραλείπομεν, πλὴν, τὸ πολὺ, τοῦ τῆς Ἀναλύσεως.

3. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων σαφῶς προκύπτει, πότε ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζόμεθα κατὰ κανόνα τὰ εἰδολογικὰ στάδια. Ὑψηλὰ ἐπεξεργαζόμεθα κατὰ πάντα τὰ εἰδολογικὰ στάδια, ὅταν γνωρίζωσιν οἱ μαθηταὶ πολλὰς συγγενεῖς συγκεκριμένας περιπτώσεις, καὶ ὅταν τὸ γενικόν, εἰς ὃ αὐταὶ ἀνήκουσι, δὲν ἐξήχθη ἀκόμη, ἢ ὅταν εἶναι ἀναγκαῖα ἢ δυνατὰ συμπλήρωσις ἢ διόρθωσις αὐτοῦ καὶ τέλος, ὅταν θέλωμεν νὰ σχηματίσωμεν ἀτομικὰς ἐννοίας. Ἐφ' ὅσον ὑπάρχουσιν αἱ προϋποθέσεις αὐταὶ τὰ εἰδολογικὰ στάδια ἀποτελοῦσι τὴν μόνην φυσικὴν πρὸς ἐπεξεργασίαν τοῦ νέου ἀντικειμένου ὁδόν.

4. Μόνον εἰς ἑκτάκτως δυσμενεῖς περιστάσεις καὶ σχέσεις ἐπιτρέπεται νὰ παρεκκλίνωμεν τοῦ γενικοῦ τούτου κανόνος. Τοιαύτας δὲ περιστάσεις καὶ σχέσεις ἔχομεν ἐν τοῖς μονοταξίαις σχολείοις, ἐν οἷς εἰς καὶ ὁ αὐτὸς διδάσκαλος ὑποχρεοῦται νὰ διδάσκῃ συγχρόνως εἰς 5—6 τάξεις. Ὁ διὰ τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν ἐκάστης τάξεως εἰς τὰ τοιαῦτα σχολεῖα προοριζόμενος χρόνος εἶναι κατ' ἀνάγκην τόσο συντομος, ὥστε, εἴαν τις θὰ ἠθέλε νὰ μεταχειρίζηται εὐσυνειδήτως καὶ τὰ πέντε εἰδολογικὰ στάδια, ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἐν πάσῃ δοθείσῃ εὐκαιρίᾳ, θὰ ἐδίδασκε πολὺ ὀλίγα ἐκ τῶν δι' ἐκάστην τάξιν προοριζόμενων καὶ ἀπαιτουμένων· οὕτω δ' ὁ πνευματικὸς τῶν μαθητῶν ὑψισταυρὸς θὰ ἔμενε πολὺ περιορισμένος. Διὰ τοὺς λόγους τούτους πρέπει, λαμβάνων πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ διδάσκαλος τοὺς δυσμενεῖς τούτους ὅρους καὶ τὰ ὀλέθρι' ἀποτελέσματα αὐτῶν, νὰ πλοποιήσῃ τὴν διδασκα-

Μαν και να παραλίπη εκείνα τὰ στάδια, ἅτιν' εἶναι δυνατὸν νὰ παραλειφθῶσιν εὐκόλως και ἄνευ σπουδαίας βλάβης.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὴν βάσιν και τὸ θεμέλιον πάσης γνώσεως ἀποτελεῖ ἡ ἐποπτεία. (*) Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ φροντίζη ὁ διδάσκαλος πάση δυνάμει, ὅπως τὸ στάδιον, ὅπερ ἔχει ἔργον νὰ παρέχη σαφεῖς ἐποπτείας, μὴ συντομευθῆ. *Κατὰ ταῦτ' ὀφείλομεν ἐν πάση περιπτώσει και ἐν παντὶ εἶδει σχολείου νὰ μὴ περιορίζωμεν τὸ στάδιον τῆς Συνθέσεως, ἀλλὰ νὰ ἐπεξεργαζώμεθ' αὐτὸ μετὰ τῆς ἐκτάσεως και τῆς ἀκριβείας ἣν ἐδείξαμεν ἀνωτέρω προκειμένου περὶ τοῦ δευτέρου εἰδολογικοῦ σταδίου.*

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι πολλάκις ἀναγκαῖα ἡ Ἀνάλυσις, ἴδια προκειμένου περὶ ὕλης, ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ φέρωμεν πρὸ τῶν αἰσθησέων τῶν μαθητῶν· διότι, εἰ μὴ ἀναπλασθῶσιν αἱ συγγενεῖς προσλαμβάνουσαι παραστάσεις, εἶναι ἀδύνατος ἡ, τοῦλάχιστον, δυσχερέστατ' ἐπιτυγχάνεται ἡ πνευματικὴ τοῦ νέου προσοικείωσις, ἡ πρόσληψις. Πολλάκις δ' ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι βέβαιος ὁ διδάσκαλος ὅτι οἱ μαθηταί, κατὰ τὴν παροχὴν τοῦ νέου, ἀναμνησκονται ἄνευ ἰδιαίτερας τινὸς ἐργασίας τοῦ συγγενοῦς γνωστοῦ· ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἶναι δυνατὸν νὰ παραλειφθῆ ἡ Ἀνάλυσις, ἄνευ οὐδε-

(*) Περὶ τῆς ἐποπτείας και τῆς διὰ τὴν διδασκαλίαν σημασίας και σπουδαιότητος αὐτῆς ἐλέχθησαν πολλὰ και ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ και ἀνωτέρω. Περὶ δὲ τῆς πρὸς τὴν διδασκαλίαν σχέσεως αὐτῆς λέγει ὁ Willmann ἐν päd. Vorträge ἐκδ. τρίτη σελ. 56. « Ἡ διδασκαλία, παράδοσις, ἀπεικόνισις ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸ τέλειον και εὐληπτον, ἀλλὰ στερεῖται τῆς ἐκ τῆς αἰσθησεως προερχομένης δυνάμεως· ἡ δ' ἐποπτεία ἔχει μὲν ταύτην, ἀλλ' εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἥττον χασματώδης και συγκεχυμένη. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀναξιογονθῶμεν τὴν διδασκαλίαν διὰ τῆς δυνάμεως τῆς κατ' αἰσθησιν ἐποπτείας, τὴν δ' ἐποπτείαν διὰ συμπληρούσης, τακτοποιούσης διδασκαλίας νὰ καθιστῶμεν ὄργανον τῆς γνώσεως τοῦ παντός· Ἐγνωστὸν δ' ὅμως ὅτι ἡ ἐποπτεία δὲν πρέπει νὰ χρησιμεύη, ὅπως παρέχη τελείας και σαφεῖς παραστάσεις μόνον εἰς τὸν μαθητὴν, ἀλλὰ πρὸ παντός και εἰς τὸν διδάσκαλον. Οὗτος, ὅπως και κατωτέρω λέγει ὁ συγγραφεὺς, δὲν πρέπει νὰ ντλή τὰς γνώσεις, ὧν δεῖται κατὰ τὴν διδασκαλίαν και πάντων μὲν τῶν μαθημάτων, ἀλλ' ἴδια τῆς Φυσιολογίας και τῆς Γεωγραφίας, μόνον ἐκ τῆς ἀναγνώσεως βιβλίων, ἀλλὰ και ἐκ τῆς λεπτομεροῦς παρατηρήσεως και ἐξετάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἄς ἐνθυμηθῆται δ' ἐν σχέσει πρὸς ταῦτα τοὺς λόγους τοῦ μεγάλου τῆς Γερμανίας Γεωγράφου Ritter, ὅστις ὁμιλῶν εἰδικῶς περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Γεωγραφίας λέγει: « Διδάσκαλοι τινες τῆς Γεωγραφίας, οὐδόλως μέχρι τοῦδε περὶ ταύτην ἀσχοληθέντες, ὑποθέτουσιν ὅτι δύνανται νὰ παρασκευασθῶσιν ἀρκούντως διὰ τὴν ἑαυτῶν διδασκαλίαν μελετῶντες ἐν οἴῳ δῆποτε ἐγχειρίδιον. Οὐδεὶς φιλόλογος καθίσταται ἱκανὸς νὰ διδάσκῃ γλῶσσάν τινα διὰ μόνης τῆς ἀπ' αὐτοῦ νημογεύσεως τῆς γραμματικῆς και τοῦ λεξικοῦ, ἀλλ' ἔχει προσέτι ἀνάγκη νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ γεγραμμένων κλασσικῶν ἔργων. Οὕτω και διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Γεωγραφίας, ἀπαιτεῖται ἡ διὰ τῶν ἰδίων αἰσθησεων μελέτη και σπουδὴ τῆς Γῆς. » (Σ.Μ.)

μιας βλάβης τῆς κατανοήσεως τοῦ νέου. Τοῦτο συμβαίνει π.χ. ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, ὅταν διατάττωμεν τὴν ὕλην χρονολογικῶς. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ἐκάστοτε ἐπόμενον προπαρασκευάζεται ἀρκούντως ὑπὸ τοῦ ἐκάστοτε προηγουμένου, χωρὶς νὰ ὑπάρχη ἀνάγκη καὶ ἄλλης ἀναπλάσεως. Ἡ ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀπόδοσις τοῦ κατὰ τὴν προηγουμένην ὥραν τοῦ μαθήματος τούτου διδαχθέντος ἀντικαθιστᾷ συγχρόνως εἰς πολλὰς περιπτώσεις τὴν Ἀνάλυσιν. Καὶ ὅταν δὲ διδάσκωμεν ἀντικείμενα δυνάμενα νὰ ὑποπέσωιν εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν τῶν μαθητῶν δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία ἡ Ἀνάλυσις ἀν καὶ γιγνομένη θὰ ἦτο ὠφέλιμος. (πρβλ. ἄνωτ. σελ. 141 καὶ ἐξ.).

Τὸ στάδιον τῆς Ἐφαρμογῆς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραλείπηται ἐν ὀλιγοτάξιῳ τινὶ σχολείῳ, ὅπως καὶ ἐν οὐδεμίᾳ ἄλλῃ περιπτώσει, διότι, ὅπως καὶ ἄνωτέρω εἶπομεν, εἰδέναί ἄνευ τοῦ δύνασθαι εἶναι τελείως ἀχρηστον καὶ οὐδενὸς ἀξιον. Διὰ τοῦτο τὸ πέμπτον στάδιον δὲν δύναται οὔτε νὰ παραλειφθῇ, οὔτε νὰ συντομευθῇ. Ἰδίᾳ δὲ τὸ ὀλιγοτάξιον σχολεῖον οὐδένα ἔχει λόγον πρὸς τὴν τοιαύτην παράλειψιν ἢ συντόμευσιν. Ὅπως ἤδη ἄνωτέρω ὑπεδηλώθη εἶναι δυνατόν αἱ περισσότεραι τῶν ἐν τῇ Ἐφαρμογῇ γιγνομένων ἀσκήσεων νὰ ἐκτελεσθῶσι γραπτῶς, πρὸς τοῦτο δ' ἔχει τὸ ὀλιγοτάξιον σχολεῖον διὰ τῶν πολλῶν πρὸς σιωπηλὴν ἐργασίαν ὡρῶν πλείονα χρόνον ἢ οἷονδήποτε ἄλλο. Κατὰ ταῦτα ὁ διὰ τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν προσοριζόμενος χρόνος δὲν ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῆς Ἐφαρμογῆς, ἣν διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἐν πληροστάτῃ ἐκτάσει καὶ τελειότητι καὶ ἐν τῷ ὀλιγοτάξιῳ σχολείῳ.

Ὑπολείπονται νῦν ἡμῖν τὰ δύο τῆς Ἀφαιρέσεως στάδια, τὸ τρίτον καὶ τὸ τέταρτον. Ἡ Ἀφαίρεσις, ὅπως καὶ ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ καὶ ἄνωτέρω ἐλέγομεν, εἶναι μὲν σπουδαιοτάτη, δὲν δύναται δ' ὅμως νὰ θεωρηθῇ πάντως ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ. Ἐκ τῆς Ψυχολογίας γνωρίζομεν ὅτι ἡ ψυχὴ, καθ' ἑαυτὴν ἐργαζομένη, σχηματίζει ἐννοίας, χωρὶς ἡμεῖς νὰ λαμβάνωμεν συνείδησιν τῆς ἐργασίας ταύτης. Ὁ παῖς, ἤδη πρὸ τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως αὐτοῦ, ἐκτήσατ' ἄνευ τῆς βοήθειας ἄλλων πληθὺν ἐννοιῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον σχηματίζει καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰς τὸ σχολεῖον φοιτήσεως ἐννοίας, κανόνας καὶ νόμους, ἀφοῦ ἐξητάσθησαν ἤδη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ συγγενεῖς τινες συγκεκριμένοι περιπτώσεις. Βεβαίως τὸ γενικόν, ὅπερ ἀποτελεῖται οὕτως ἀφ' ἑαυτοῦ, ἄνευ τῆς συνεργίας ἡμῶν, εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἑλλιπεὲς καὶ ἀσαφές, οὐχ ἦττον δ' ὅμως δύναται ἐν ἀνάγκῃ νὰ αντικαταστήσῃ, εἰς πολλὰς τοῦλάχιστον περιπτώσεις, τὰς λογικὰς ἐννοίας, τοὺς κανόνας καὶ τοὺς νόμους. Διὰ τοῦτο ὁ διδάσκων ἐν τινὶ ὀλιγοτάξιῳ σχολείῳ δύναται νὰ συντομεύσῃ τὰ στάδια τῆς Συνδέσεως καὶ Συστήματος. Θὰ ἐξαγάγῃ ὀλίγας μόνον κυρίας ἐννοίας, ὀλίγους μό-

νον, τούς ἀναγκαιοτάτους, κανόνες και νόμους, τὰ δὲ λοιπὰ θὰ καταλίπη εἰς τὸν ψυχικὸν τοῦ παιδὸς μηχανισμόν. Ἀτομικὰς δ' ἐννοίας οὐδόλως σχηματίζει.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἔρευνα ἡμῶν ἤγαγεν εἰς τὸ ἑξῆς συμπέρασμα: τὸ δεῦτερον και πέμπτον στάδιον δὲν δύναται οὐδ' ἐπιτρέπεται νὰ συντομευθῇ. Τοῦναντίον τὸ πρῶτον, τὸ τρίτον και τὸ τέταρτον στάδιον εἶναι δυνατὸν πολλάκις νὰ παραλειφθῶσιν.

5. Τὴν ὕλην, ἣν δυνάμεθα νὰ ἐπιξεργασθῶμεν κατὰ πάντα τὰ εἰδολογικὰ στάδια, ἢ ἐν ἡ δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν τὰ κύρια τοῦλάχιστον στάδια, τὸ τῆς Ἐποπτείας και τὸ τῆς Ἐφαρμογῆς, καλοῦμεν *μεθοδικὴν ἐνότητα*. ὑπολείπεται δ' ἔτι νὰ ἐρωτήσωμεν πόσῃν ὕλην πρέπει νὰ περιέχη ἐκάστη μεθοδικὴ ἐνότης.

Γενικῶς διὰ πάσας τὰς περιπτώσεις ἰσχύουσα και ὁρισμένη ἀπάντησις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην, διότι τὸ ποσὸν τῆς ὕλης ἐκάστης μεθοδικῆς ἐνότητος πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν τῶν μαθητῶν, εἰς τοὺς ὑποίους θὰ διδάξωμεν ταύτην. Διὰ τοῦτο ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσιν, ἐν αἷς ὁ πνευματικὸς τῶν μαθητῶν ὄριζον εἶναι περιορισμένος, ἐκλέγομεν ὀλίγην ὕλην διὰ μίαν ἐνότητα, π. χ. ἐν ζῶον, ἐν φυτῶν, ἐν παραμύθιον, μίαν ἀριθμητικὴν προᾶξιν, ἐντὸς στενῶς περιορισμένου ὄριου, π. χ. τὴν πρόσθεσιν μέχρι τοῦ 3, κατόπιν τὴν αὐτὴν προᾶξιν μέχρι τοῦ 4 και οὕτω καθεξῆς. Ἐν ταῖς ἀνωτέραις δ' ὕμωσι τάξεσιν, ἐν αἷς δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν περισσότεραν πεπολίθησιν εἰς τὴν ἀντιληπτικὴν δύναμιν τῶν μαθητῶν, αἱ μεθοδικαὶ ἐνότητες δύνανται νὰ εἶναι ἐκτενέστεραι, ὀλόκληρος π. χ. οἰκογένεια ζῴων ἢ φυτῶν, νομοὶ ὄλοι, ἢ πρόσθεσις και ἀφαιρέσις τῶν κοινῶν κλασμάτων κ.λ. (*)

(*) Ἀναγκαῖον νομίζομεν νὰ τονίσωμεν ἐνταῦθα ὅτι δὲν πρέπει νὰ νομίζῃ ὁ διδασκαλὸς ὅτι ὀφείλει ἐν μιᾷ διδασκαλίᾳ ὥρα νὰ μεταχειρισθῇ και τὰ πέντε εἰδολογικὰ στάδια, ὅτι ἄρα ἡ μεθοδικὴ ἐπιξεργασία μιᾶς μεθοδικῆς ἐνότητος ἀποπερατοῦται ἐν μιᾷ και μόνῃ ὥρᾳ. Ἐνίοτε βεβαίως εἶναι δυνατὸν τοῦτο· πολλάκις δ' ὅμως μίαν μεθοδικὴν ἐνότητα ἀπαιτεῖ ἐργασίαν ἐβδομάδων ἢ και μηνὸς ὅλου. Ἐν σχέσει πρὸς ταῦτα οἱ συγγραφεῖς τῶν Σχολικῶν ἐτῶν λέγουσιν ἐν Λ. τόμῳ σελ. 123 τῆς ἐβδόμης ἐκδόσεως: «Τίνα ἐκτασιν θὰ ἔχη ἡ μεθοδικὴ ἐνότης, εἴαν θὰ διαρκέσῃ μίαν, δύο, τρεῖς ἢ και περισσότερας ὥρας, δὲν δυνάμεθα γενικῶς νὰ εἰπῶμεν. Τοῦτο ἐξαρτᾶται τὸ μὲν ἐκ τοῦ εἶδους τῆς διδασκτέας ὕλης, τὸ δ' ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς τῶν μαθητῶν ἀναπτύξεως και ἀντιλήψεως. Μίαν μεθοδικὴν ἐνότητα ἐν τῇ Ἀριθμητικῇ, τῇ Γεωμετρίᾳ και τῇ Φυσικῇ δύναται νὰ ἀποπερατωθῇ ἐνίοτε ἐν μιᾷ ὥρᾳ, ἐνθ' τοῦναντίον αἱ μεθοδικαὶ ἐνότητες ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, τῇ Γεωγραφίᾳ και ταῖς Γλωσσικοῖς δύνανται πολλάκις εἰς πολλὰ μαθήματα νὰ ἐκταθῶσιν. Ἐν γένει δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν ὅτι ἐν ταῖς κατωτέραις τάξεσιν αἱ ἐνότητες εἶναι συντομώτεραι, ἐν δὲ ταῖς ἀνωτέραις ἐκτενέστεραι». Ἐν σχέσει πρὸς ταῦτα λέγει και ὁ Otto Frick ἐν Lehrproben u. Lehrgänge 1888, τυχ. 16 σελ. 61: «Οὐδαμῶς ἐπιβάλλεται νὰ ἐφαρμόζωται τυπικῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πάντα

Ὡς κατακλείδα τοῦ κεφαλαίου τούτου παρέχομεν ὁδηγίας τινὰς εἰς τὸν διδάσκαλον περὶ τῆς μεθόδου, τὴν ὅποیان πρέπει νὰκολουθῆ κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν προπαρασκευῆς τινος κατὰ πάντα τὰ Εἰδολογικὰ στάδια.

Ἡ πρώτη ἀπαίτησις διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς προπαρασκευῆς, ὅπως καὶ τῆς διδασκαλίας ἐν γένει, εἶναι πάντοτε ἡ *τελεία γνῶσις τῆς ὕλης, τὴν ὅποیان πρόκειται νὰ διδάξωμεν*. Διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος ὀφείλει πρὸ παντὸς νὰ παρασκευασθῆ ἀπὸ *πραγματικῆς ἐπόψεως* οὕτως, ὥστε νὰ γνωρίζῃ ἀκριβέστατα καὶ λεπτομερέστατα πᾶν ὅ,τι θὰ διδάξῃ, ζῶον, φυτόν, ὄρυκτόν, χώραν, ἱστορικὸν γεγονὸς κ.λ. κ.λ. Τὰ μέσα πρὸς τοῦτο παρέχουσιν αὐτῷ ἡ *ἐξωτερικὴ φύσις* καὶ τὰ *σχετικὰ ἐπιστημονικὰ βιβλία*.

Μετὰ ταῦτ' ἀκολουθεῖ ἡ σκέψις διὰ τὴν *μεθοδικὴν* διάταξιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῆς ἤδη γνωσθείσης ὕλης. Καὶ πρῶτον μὲν *ἐκλέγει* ὁ διδάσκαλος *ἐκ τῆς ὅλης ὕλης, ἣν ἐκθήσατο*, μόνον ἐκεῖν' ὅπερ δύνανται νὰντιληφθῶσιν οἱ μαθηταὶ καὶ ὅπερ εἶναι σπουδαῖόν διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς τε διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγωγῆς. Μετὰ ταῦτα δύναται, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὰνωτέρω λεχθέντα, νὰ εὔρη τὸν κατάλληλον *σκοπὸν, τὴν Ἀνάλυσιν*, καὶ τὴν πρὸς τὴν φύσιν τοῦ μαθήματος *ἀνάλογον μορφήν τῆς παροχῆς τοῦ νέου*.

Εἶτα πρὶν ἢ προβῆ εἰς τὰ στάδια τῆς Ἀφαιρέσεως, τὴν *Σύνδεσιν* καὶ τὸ *Σύστημα*, ἀναμιμνήσκειται τοὺς ὄρους, ὑφ' οἷς τὰ στάδια ταῦτ' εἶναι δυνατὰ καὶ ἀναγκαῖα* πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον θέτει εἰς ἑαυτὸν τὰς ἑξῆς ἐρωτήσεις :

1. Εἰς τίνα ἔννοιαν, κανόνα, νόμον ἢ εἰς τίνα οἰκογένειαν ἀνήκει ἡ νέα αὕτη μερικὴ περίπτωσις ;

2. Ἀξίζει νὰ μάθωσιν οἱ μαθηταὶ τὸ γενικὸν τοῦτο ;

3. Ἐὰν ἀξίζη, μήπως ἐξήχθη ἤδη κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν διδασκαλίαν ;

4. Ἐὰν ἐξήχθη, μήπως εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναγκαῖα διόρθωσις τις ἢ συμπλήρωσις αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς νέας μερικῆς περιπτώσεως ;

5. Ἐὰν τὸ ἐξεταζόμενον ἀντικείμενον περιέχῃ καὶ ἀφηρημένον νέον, ἐρωτᾷ ὁ διδάσκαλος περαιτέρω : γνωρίζει ὁ μαθητὴς ἄλλας ὁμοίας συγκεκριμένας περιπτώσεις ;

Μόνον δ' ὅταν δυνηθῆ ὁ διδάσκαλος νὰπαντήσῃ καταφατικῶς καὶ

τὰ εἰδολογικὰ στάδια ἐν ἐκάστη ὥρᾳ διδασκαλίας. Σπανίως θὰ ἐπαρκέσῃ μία ὥρα νὰ διατρέξωμεν πάντα τὰ στάδια* τὸ δὲ περιεχόμενον μιᾶς ὀρθῆς διδακτικῆς ἐνότητος, ἤτοι ἐνὸς ἐνιαίου ὄλου, δὲν καθορίζει ὁ ἀριθμὸς τῶν ὥρῶν, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ δυνατόν τοῦ νὰ διατρέξωμεν ἐπιφελῶς τὴν φυσικὴν ἐκείνην περίαν ἐν τινι ὕλῃ». (Σ. Μ.).

εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην, προβαίνει καὶ εἰς τὴν τοῦ σταδίου τῆς Ἀφαιρέσεως ἐπεξεργασίαν. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ δὲ ταύτῃ σκέπτεται πρῶτον **τίνα μορφήν, τίνα τύπον θὰ δώσῃ εἰς τὸ γενικὸν ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ Συστήματος**, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τούτου καθορίζει τὴν ἀπαιτουμένην κατάλληλον σύγκρισιν.

6. Ἐὰν δ' ὅμως ἡ νέα αὕτη μερικὴ περίπτωσις δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ἐξαγωγήν γενικοῦ τινος, σκέπτεται ὁ διδάσκαλος, μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήσῃ ταύτην, ὅπως ἀποτελέσῃ οἰκογένειάν τιν' ἢ σειρὰν, ἢ ἐξαγάγῃ ἀτομικὴν ἔννοιαν, καὶ ἐὰν ἔχῃ ἀνάγκην τούτων.

Ἐὰν δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην καταρατικὴν ἀπάντησιν, ἔχει πάλιν τὸ στάδιον τῆς Ἀφαιρέσεως ὑπὸ τὴν μορφήν σχηματισμοῦ οἰκογενειῶν ἢ σειρῶν ἢ εὐρέσεως ἀτομικῆς ἐννοίας.

Ἡ ἐπεξεργασία τέλος τοῦ σταδίου τῆς Ἐφαρμογῆς οὐδεμίαν παρέχει εἰς αὐτὸν δυσχέρειαν μετὰ τὰ ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρημένα.

Β'. Η ΟΔΗΓΗΤΙΚΗ

Κατὰ τὴν διδασκαλίαν διδάσκαλος καὶ μαθηταὶ ἀσχολοῦνται περὶ τι ἀντικείμενον, ἱστορικὸν π. χ. γεγονός, χώραν τινά, ζῷον, ἀριθμητικὴν πράξιν κλ. Πάντοτε λοιπὸν κατὰ τὴν διδασκαλίαν **παρεμβάλλεται τρίτον τι, τὸ ἐκάστοτε διδασκόμενον, μεταξὺ παιδαγωγοῦ καὶ τροφίμου, καὶ ἡ περὶ τὸ τρίτον τοῦτο ἐνασχόλησις θὰ διαπαιδαγωγήσῃ τὸν παῖδα.**

Ὁ παιδαγωγὸς δ' ὅμως ἐπιδραῖ πολλάκις εἰς τὸν τροφίμον καὶ ἄνευ τοιαύτης τινός μεσολαβήσεως, διὰ τοῦ παραδείγματος π. χ. αὐτοῦ, τῆς διαταγῆς, τῆς ἀπειλῆς, τοῦ ἐπαίνου, τῆς ποινῆς κλ. Ταύτην τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τοῦ παιδαγωγοῦ ἐπὶ τὸν τροφίμον καλοῦμεν **ὀδηγητικὴν**. Αὕτη δ' ὅτε μὲν σκοπεῖ νὰ δημιουργήσῃ τάξιν ἐπὶ ἐξωτερικῶν πραγμάτων, ὅτε δ' ἐπιζητεῖ νὰ προαγάγῃ ἀμέσως τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει καλοῦμεν ταύτην **Παιδονομίαν ἢ Κυβερνητικὴν**, ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ κυρίως ἀγωγὴν.

Ι. Η ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ

α'. Σκοπὸς τῆς Κυβερνητικῆς.

1. Γνωρίζομεν ἤδη ὅτι οἱ παῖδες ἔχουσιν ἐπιθυμίας τινάς, ὧν ἡ ἀκόλουθος ἐκπλήρωσις καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν κανονικὴν καὶ ἀποτελεσματικὴν διδασκαλίαν. Ὡσαύτως γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τῶν ἐπιθυμιῶν

τούτων ἀντεπεξερχόμεθ' ἀποτελεσματικώτατα φροντίζοντες νάναπτύξωμεν παρὰ τοῖς παισὶ τυφλὰ ἔθνη (τόμ. 1 σελ. 380). Καὶ περὶ ἄλλων δ' ἐξωτερικῶν πραγμάτων προκειμένου, π. χ. τῆς καθαριότητος, τῆς τάξεως καὶ τῆς κομψότητος ἐν τῷ σώματι, τοῖς ἐνδύμασι, τοῖς βιβλίοις, τοῖς τετραδίοις, τῇ ἀναστροφῇ καὶ τῇ γλώσσει γνωρίζομεν ὅτι εἶναι σπουδαιότατον νὰ ἐμβάλωμεν εἰς τοὺς παῖδας ἀγαθὰ ἔθνη.

Ἐν τούτῳ δέ, ἐν τῇ δημιουργίᾳ δηλ. τυφλῶν ἔθνῶν, ἔγκειται ὁ σκοπὸς τῆς Κυβερνητικῆς. Ἡ Κυβερνητικὴ ἄρ' ὀφείλει νὰ ἐθίσει τοὺς παῖδας πρὸ παντὸς μὲν εἰς τὴν εὐπείθειαν, πρὸς δ' εἰς τὴν ἡσυχίαν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος, τὴν προσοχὴν, τὴν ἐπιμέλειαν, τὴν ἀκρίβειαν, καὶ τέλος τὴν εὐκοσμίαν κατὰ τὴν μετ' ἄλλων ἀναστροφὴν ἐν τε τῷ σχολεῖῳ καὶ ἔκτος αὐτοῦ, εἰς τὴν τάξιν, τὴν καθαριότητα καὶ τὴν κομψότητα. Τὰ ἔθνη ταῦτ' οὐδεμίαν ἔχουσι καθ' ἑαυτὰ ἀξίαν, διότι ἐπιμέλεια, τάξις, προσοχὴ, ἀκρίβεια, καθαριότης κλ. δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἐξ ἴσου πρὸς ἐπιτυχίαν καὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν σκοπῶν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ χαρακτηρίζομεν ταῦτα, ὡς *ἐμμέσους ἀρετάς*, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀγάπην, τὴν εὐγνωμοσύνην, τὴν τιμιότητα, τὴν φιλαλήθειαν κλ. αἵτινες εἶναι ἀγαθαὶ καθ' ἑαυτὰς καὶ διὰ τοῦτο λέγονται *ἀμεσοὶ ἀρεταί*.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὸν σκοπὸν τῆς Κυβερνητικῆς ὡς ἑξῆς: *ἡ Κυβερνητικὴ σκοπεῖ νὰ ἐθίσει τοὺς μαθητὰς εἰς τὰς ἐμμέσους ἀρετάς.*

2. Διὰ τῆς Κυβερνητικῆς ἄρα δὲν διαπαιδαγωγοῦμεν ἀμέσως. Οὐχ' ἦττον δ' ὅμως χαρακτηρίζομεν τὴν Κυβερνητικὴν, ὡς παιδαγωγοῦσαν ἐνέργειαν, καὶ τοῦτο διὰ διαφόρους λόγους. Τὸ μὲν δηλ. διότι δημιουργεῖ παρὰ τῷ τροφίμῳ τοιαύτην τινὰ πνευματικὴν κατάστασιν, ὥστε δύναται νὰ προβαίῃ ἐπιτυχῶς ἄλλη τις παιδαγωγικὴ ἐνέργεια μετὰ ταύτην ἐρχομένη, ἢ διδασκαλία. Περαιτέρω δ' ἰδίᾳ ὁ ἐθισμὸς εἰς τὴν αὐστηράν, τὴν τυφλὴν εὐπείθειαν, ἔχει ταύτην τὴν σημασίαν, ὅτι ἐν τῷ κατόπιν βίῳ θὰ εἶναι εὐκολώτερον εἰς τοὺς παῖδας νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς κοινωνικοὺς καὶ ἠθικοὺς νόμους, ἢ ἐὰν ἄγωνται πάντοτε ὑπὸ τῶν ἰδίων μόνον ἐπιθυμιῶν. Τέλος δὲ διότι ἀγαθὰ ἔθνη ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς πράγμασι, ἰδίᾳ τῇ καθαριότητι, τάξει καὶ κομψότητι, ἐξευγενίζουσι τὸν παῖδα. (περὶ τ. 1. σελ. 320 καὶ ἑξ.).

3. Ἡ Κυβερνητικὴ ἄρχεται, ὡς εἶκός, *ἐν αὐτῇ τῇ οἰκογενείᾳ*. Ἐν ταύτῃ ἤδη πρέπει νὰ ἐθίζωνται οἱ παῖδες εἰς τὴν εὐπείθειαν, τὴν καθαριότητα, τὴν τάξιν καὶ τὴν ἀκρίβειαν, τὸ δὲ σχολεῖον συνεχίζει εἶτα τὸ ἔργον τοῦτο τῆς οἰκογενείας. Ὀλίγον δ' ὅμως κατ' ὀλίγον μορφοῦται παρὰ τῷ τροφίμῳ ἡ γνῶσις ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἀκριβῆς καὶ τακτικὴ συμπεριφορὰ ἐν τε τῷ σχολεῖῳ καὶ ἔκτος αὐτοῦ, καὶ ὅτι πρέπει ἡ βούλησις νὰ συμμορφώνηται πρὸς τὴν γῶσιν ταύτην. Εὐθύς δ' ὡς

ὁ παιδαγωγὸς πιστεύει ὅτι δύναται νὰ εἶναι βέβαιος, ὅτι θὰ κατανοῆται ὑπὸ τῶν μαθητῶν, πρέπει, δοθείσης εὐκαιρίας, καὶ νὰ διδάσκη αὐτοὺς περὶ τῆς ἀξίας ὁρισμένης τιτὸς συμπεριφορᾶς π. χ. περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀκριβείας, τῆς καθαριότητος, τῆς τάξεως κ. λ. Ἐργάζεται δηλαδή, ὅπως οἱ μαθηταὶ μὴ ὑπακούωσι τυφλῶς μόνον μέχρι τέλους εἰς τὰ παραγγέλματα αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ἐκουσίως. Ὅσα δὲ περισσότερον τοῦτο συμβαίνει, κατ' ἀκολουθίαν, ὅσα ὀριμώτεροι γίνονται οἱ μαθηταί, τοσοῦτω περισσότερον δύναται ἡ Κυβερνητικὴ νὰ ὑποχωρῇ, ἕως ὅτου τέλος καταστῆ ὅλως περιττή.

Ἐἰταῦθα παραλείπομεν τὴν ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἀσχολούμεθα μόνον περὶ τὴν ἐν τῷ σχολείῳ Κυβερνητικὴν.

β'. Μέτρα τῆς Κυβερνητικῆς.

1. Προληπτικὰ μέτρα.

α'. Ἐγκαιρος καὶ κατάλληλος πλήρωσις τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν τοῦ μαθητοῦ.

1. Ἡ χρῆσις καὶ ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων τῆς Κυβερνητικῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τινῶν ἀναγκαίων προϋποθέσεων. Τοιαῦται προϋποθέσεις εἶναι πρῶτον αἱ ἀναφερόμεναι εἰς ἀνάγκας, αἵτινες προέρχονται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ παιδός. Ὁ παῖς π. χ. ἔχει ζωηρὰν πρὸς κίνησιν ὁρμήν. Κίνησις, καὶ δὴ ζωηρὰ καὶ συχνὴ κίνησις, εἶναι ἀναπόφευκτος, ἀπόλυτος διὰ τὸν παῖδ' ἀνάγκη. Ὁ παῖς προσέτι δεῖται κατὰ μικρὰ διαλείμματα θρεπτικῆς τροφῆς καὶ ἀέρος δροσεροῦ καὶ καύροῦ. Εἶναι εὐαίσθητος πρὸς τε τὴν ὑψηλὴν καὶ τὴν χαμηλὴν θερμοκρασίαν· κατὰ δὲ τὴν γραφὴν, ἱχνογραφίαν καὶ ἀνάγνωσιν ἔχει ἀνάγκην καταλήλου φωτισμοῦ. Μετὰ κοπιώδη ἐργασίαν ἔχει ἀνάγκην ἀναπαύσεως καὶ μάλιστα ἀνὰ μικρότερα διαλείμματα καὶ διαρκέστερον τοῦ ἐνηλίκου. Πάσας τὰς ἀνάγκας ταύτας πρέπει νὰ λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ διδάσκαλος, οὐ μόνον, ὅπως μὴ ποραβλάπτηται ἡ σωματικὴ τῶν παιδῶν ἀνάπτυξις καὶ ὅπως αὕτη βαίγῃ κανονικῶς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Κυβερνητικῆς. Ἐὰν ὁ διδάσκαλος καταφρονήσῃ τῶν ἀναγκῶν τούτων καὶ δὲν θελήσῃ νὰ λάβῃ ταύτας πρὸ ὀφθαλμῶν, θὰ ἴδῃ ὅτι οὐχὶ μόνον δυσκολωτέρα καθίσταται αὐτῷ ἡ Κυβερνητικὴ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις κινδυνεύει τελείως νὰ ναυαγήσῃ. Ἐὰν π. χ. ὁ διδάσκαλος κρατῇ τοὺς μαθητὰς ἐπὶ 3 ἀλλεπαλλήλους ὥρας προσπεπαταλευμένους ἐπὶ τῶν θρανίων, χωρὶς νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτοὺς ἐν τῷ μεταξύ νὰ τρέξωσιν εἰς τὸ ὑπαιθρον, θὰ ἴδῃ ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν ὥραν ἐν δύνανται νὰ ἐργασθῇ μετ' αὐτῶν, διότι οὗτοι κινουῦνται ἀνησυχῶς ἀπὸ τοῦ ἐγὸς εἰς τὸ ἄλλο μέρος, φλυαροῦσι, παίζουσιν, ἐνοχλοῦσι τοὺς παρα-